

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

УСЛОВИ РАЗВИТКА И ПЕРИОДИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

I

Језик прати развитак заједнице, а у његовим синхронично датим појавама рефлектују се дијахрони процеси. Корелације у резултатима језичких процеса указују на нормалну еволутивност, зависну углавном од инфинитезималних акумулираних одступања при преношењу језика са старијих на млађе генерације. Али у језичким процесима и њиховим резултатима наилазимо, и то најчешће, на разновидне некорелативности, које означавају поремећаје у етничким и у социјалним структурама. Ово схватање комплекса језичког развитка формулисао сам још 1930. г. поводом једне расправе миксоглотског карактера (Годишњак Скопског филозофског факултета I), и разрадио у вези са проблемом типолошких промена 1957. г. (*Principe de corrélation et typologie linguistique*, A Ph L I). Значај миксоглотије истицали су нарочито Schuchardt, Ascoli. У овоме смислу нарочито је значајна зона медитеранских језичких сусрета, а пре свега на Балканском полуострву. Остављајући по страни изразито миксоглотске зоне центра и истока Балканског полуострва, где је изразитији општи типолошки процес, морамо и област Илирика схватити као зону где су неки процеси изазивани симбиозама са супстратом. Одступања од корелативних односа показују доста сложене резултате у овој зони. С једне стране, имамо одступања која се не могу објаснити еволутивним тенденцијама, и којима подстрек морамо тражити у другим факторима; с друге стране, стање неких црта у српскохрватским дијалектима открива природу неких изоглоса претходног романизованог супстрата, управо некад географски диференцираних варијаната тога типа супстрата.

На основу ових излагања, по схватањима језичких односа и језичких комплекса којима се коригује младограматичарско излагање принципа упоредног метода и упоредне граматике, — мора се формули-

сати и нова концепција историје српскохрватског језика, изражена у динамици његових спонтаних и миксоглотских процеса социјално условљене језичке динамике.

Основна измена концепције историјског развика српскохрватског језика имплицира пре свега питање о ближем прецизирању дијахронично и синхронично схваћеног појма о српскохрватском језику; затим о грађи, о студијском односу према интерпретацији историјско-језичке грађе, најзад о методама.

Прецизирање појма о лингвистичкој индивидуалности размотрићемо прво у његовом односу према претходној фази, према некадањој заједници словенских језика. Поред несумњиво оправданих резерви о идеалној реконструкцији праиндоевропске језичке структуре, гласовне и морфолошке (А. Meillet, и др.) и поред несумњивих супстратно условљених девијација у даљем развиту, не смеју се занемаривати проверени резултати компаративног метода. Не улазећи у то шта је узрок најранијих диференцијалних изоглоса, морамо водити рачуна о процесима чији резултати данас одређују карактеристике појединих словенских језика: анализа тих процеса треба да одлучи откада се мора рачунати самостални развика српскохрватског језика. Синхроничко прецизирање географског опсега може бити разјашњено тек самим двовидним процесима на новом терену, са ослањањем на генетичку оријентацију.

Грађа за историју српскохрватског језика употребљавана је у довољној мери за схватања спонтане еволутивности. Она је недовољна за најстарије појаве у српскохрватском језику, и мора бити попуњена према захтевима нове, истакнуте концепције. Грађа за коју смо захвални веома великој радљивости Ђуре Даничића и његовом изванредном инстинкту, одговара једном значајном временском распону. Новије појаве, углавном од XVI века, појаве из књижевних дела, морају бити подвргнуте врло детаљној анализи, да би се издвојило оно што је карактеристика и стварање традиције књижевног језика. Многи детаљи биће јаснији тек уз објављивање грађе из Дубровачког, Задарског, Которског архива и многих докумената и писама из северозападних крајева. При овоме дијалекатска структура српскохрватског језика служиће не само као коректив, него у више случајева и као полазна тачка.

Метод одабирања, класификовања и интерпретирања грађе и анализа проблема морају се прилагођавати не само специфичности грађе, — него и нарочито основним условима историјског и културног развика, појавама језичких симбиоза, резултатима померања становништва.

II

Да би се, према изнетим основним поставкама, успоставила слика развојне ритмике српскохрватског језика, треба се обазрети на досадања мишљења о периодизацији историје тога језика.

Први поглед на развитак српског језика, са ужим схватањем, показао је Павле Јосиф Шафарик, групишући споменике, уколико су му били познати (*Serbische Lesekörner*, 1833, фототипско издање 1957, с. 8—14). За њега је граница великих раздобља крај XIV века, — али је ипак пре те границе издвојио латинске и грчке изворе до краја X века. Друго раздобље по њему било би до 1730. г. Изгледа да се Шафарик, дајући као главну границу крај XIV века, можда донекле повео и за типом писања Ресавске школе, али у суштини он је ту имао осећање за епоху јављања нових вокала, за појаве које ће Ватрослав Јагић обухватити појмом „подмлађена вокализација“.

Врло детаљан поглед на периодизацију српскохрватског језика дао је проф. А. Белић (Јужносл. филолог XXII), поводом I конгреса југословенских слависта. Ту имамо резултате његових универзитетских предавања и његових основних научних студија из историје језика и дијалектологије. Отуда интерпретација има научни значај и представља поглед на језик и језичку еволуцију. Новина према ранијим погледима проф. Белића је полагање од најдубље перспективе словенске језичке заједнице.

Ту се разликују три главне епохе, од којих прва има два периода, а друге две по три периода. Први период прве епохе обухвата појаве које карактеришу наш језик као део прасловенске заједнице. Према појавама другог периода наш се језик посматра „као део јужнословенског језика“, а као други део тога периода схваћена је заједница западног дела јужнословенске групе. — У другој епоси бисмо имали карактеристичне појаве чакавских и штокавских говора: удубљивање разлика међу њима (VII и VIII век); обухватање оба типа истим цртама (IX—XII); најзад продужавање истог процеса (XIII—XIV в.), „али сада непотпуног“. — Трећу епоху чинили би процеси морфолошки (ген., дат., инстр. пл.) и померања акценатска; ишчезавање сугласника *x* (XV—XVI в.); ново јотовање и нов наставак у лок. пл. (XVII—XVIII в.); најзад у XIX веку имамо јављање „перифериских језичких особина“.

Свако груписање факата, а нарочито периодизација процеса у језичкој дијахронији, не представља метод, али представља резултате лингвистичких метода. Проф. Белић истиче да и ту, као и при свакој генерализацији, долазе до изражаја индивидуална схватања и мерила. Он то каже овим речима: „Свако овако изношење у знатној је мери инди-

видуално, јер је појмљиво да из множине чињеница, које су од значаја за развитак језика, морају бити изабране оне које су то у највећој мери, а то зависи од нашег схватања и осећања тежине самих чињеница“. Овакав став отвара пут за конструктивну дискусију, а нарочито у два правца: прво, утврђивање почетне границе историје српскохрватског језика; друго, усклађивање мерила датих по језичким појавама са „свима осталим факторима“, а то значи са узроцима процеса и са самим процесима.

Као што истиче проф. Белић, појаве развијене у словенској језичкој заједници у српскохрватском језику представљају наслеђене црте. И на исти начин, у односу на српскохрватски језик, треба схватити основне диференцијалне изоглосе $kv\check{b}$, $gv\check{b} > cv\check{b}$, $dzv\check{b}$, а $tl - dl > l$, па и *raz-* према *roz-*. Ове су изоглосе шире, и не само јужнословенске.

Исто тако је тешко и за доказивање и за негирање јединство неке основне црте свих јужнословенских језика, нарочито по данашњим рефлексима из умекшаних tj , $kt' - dj$. *Мейџајеза* ликвидира их везује, али је она не само њихова, него ширира интегрална црта. Њих пак везује лексика и делимично неки процеси ($v/b > v$; ген. с. зам. *ga*; $t > \emptyset$ у 3 л. с. пл.). Ја мислим да су будући јужнословенски језици у време издвајања из уже прасловенске заједнице понели извесне отпочете процесе, као последњи вид палатализације, и да су се тек на новом терену и под новим условима развили данас диференцирани рефлекси (cf. Реферати за III конгрес слависта). Да су полугласници понети као диференцирани — показује њихов развој у македонском.

Што се тиче кретања из заједничке постојбине, тешко је одредити временске односе и трајања. Има много вероватноће да су се Словени кретали у већим групама, некад откидани и ношени бујицама, налетима других народа, Гота, Авара или пак вођени појединим ратничким племенима. Тек на новим теренима, у новим стаништима настају оживљени процеси, појаве симбиозе и диференцирање црта.

Према томе, ако узимамо у обзир факторе који су условљавали или само подстицали језичке процесе у новим правцима, и ако водимо рачуна о типично језичким изменама унутрашњих елемената и других црта језичког система, уочићемо три велике епохе, диференциране дијахроно и карактерисане процесима и тенденцијама правог, савремено схваћеног лингвистичког значаја.

То су:

- а) Прва епоха, са наставком у заједници отпочетих процеса, и са новим процесима миксоглотог карактера хетерохроно испољених;
- б) Друга епоха (у два периода), по стабилизацији симбиозних појава, типично еволутивне природе, са тежиштем на новом вокалском систему;

в) Трећа епоха, показује настављање еволутивног развитка са типичним миксодијалекатским појавама, али је у њеним периодима тежиште на мешавинама дијалекатских представника, самим тим и дијалекатских типова, или само дијалекатских црта.

III

Од процеса који су настављени на Балканском Полуострву треба нарочито истаћи оне везане за тенденцију ка отвореним слоговима. — Језичко осећање за вршење метатезе ликвида, још врло свеже при доласку Јужних Словена на Балканско полуострво, наметало је овај процес новим речима усвојеним на новом терену. Највећи број таквих примера, углавном познатих у науци, навео сам у свом реферату за IV међународни конгрес слависта (Јсл. фил. XXII), тако, да поменемо само неке, имамо *Скрадин*, *Скрад*, *Лабин*, *Раб*, *Брач*, *Мљећ*, *Рача*, *Прача*, *Плива* (**Pelva*), *Лаб* (на Косову), *Лебане* и *Власина* (cf. *Valsini* близу Рима, *Walchau* у Аустрији: *Welsh*). Интересантно је да управо у крајевима планинских средишта Влаха имамо трагове неизвршене метатезе, дакле закаснилог процеса (*Сумарјин*, *Марјинићица*), као *Варџар* (cf. *Врачар*), *Парџани* (cf. *Прача*), односно *Малча*, *Валча* и сл. (на планинскоме низу са југа према Карпатима), најзад *Карџа* (cf. *Крајина*, *шкрајна*; *чајра* „мешина“, cf. *сџра* и сл.), а овакви случајеви показују хетерохроност процеса и постојање непосредних варијаната (поред устаљивања форме *Брач*, имамо *Varzo* из IX в.). Хетерохроност асимиловања показују примери неизвршених метатеза ликвида. За време ове епохе назални вокали *o* и *e* нису деназализани, и потврду имамо у примерима *Μουνητηρος*, *Τζεντινα* (X в.), а то пак значи да је природа назалног вокала одговарала осећању отворенога слога, и да ће тек у наредној епоси процес бити завршен, да ће назални елеменат потпуно ишчезнути. Чување назала имамо у неким арбанашким позајмицама. Осим ове констатације имамо другу, која се односи на појаве романске палатализације на Балканском полуострву¹. Занимљиво је да се рефлекс *ц* и *ч* јављају као хетерохроне појаве. Напоредо са појавама у групама с ликвидом (*Варџар*, cf. *Врачар*; *Парџани*, cf. *Прача*², и сл.) јавља се *ц*, а то значи да су у таквим

¹ Cf. P. Skok, *Zur Chronologie der Palatalisierung von c, g, qu, gu vor e, i, y, i im Balkanlatein* (Zfr. Phil., XLVI, 386—410). — Fr. Ramovš, *O južsl. substitucijah za balk.-lat. k, g, pred e, i* (Jsl. fil., VI, 153—165). — Dr Fran Sturm, *Refleksi romanskih palataliziranih konzontanov v slovenskih isposojenkah* (Časopis SIKZ, VI, 45—85). — P. Skok, *O slovenskoj palatalizaciji sa romanističkog gledišta* (Jsl. Fil., VIII, 36—64).

² Cf. Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, O. A. d. Wissenschaften, Schriften der Balkankommission L. A., 259.

зонама алоглотни елементи са закашњењем доживели процес асимилације.

Обично се сматра изједначење два полугласника као типична карактеристика српскохрватског језика. Ипак се поставља принципско питање, нарочито у односу на македонски и на руски. У овим језицима вокализирани рефлеси су диференцирани (*сон, ден; сон, день*), значи да у доба вируленције полугласничког процеса алоглотни утицаји нису пореметили нормални фонетски однос, одржан и при вокализовању у јаком положају. Супротно пољском језику, у коме је цела говорна база померена ка предњем резонатору, у илиричкој зони имамо губљење полумекшаних артикулација, полугласници су замењени једним — средњега реда (cf. „Orhis“ књ. VII). Цела комплексна ситуација била је резултат асимиловања претходног романизованог супстрата (cf. индиректно Bartoli, *Das Dalmatische*). Ово се закључивање појачава стањем рефлекса боје *e* у либурнијској и јаподској зони, као и боје *ā* у зетским говорима. Паралелно са свим овим јавља се стабилизација *r̥* и *l̥* из група *ar, or, er, ir*.

Исто тако није неопходно претпостављати адстратне утицаје између кајкавског типа и чакавског у вези са *dj > j* (*међа: меја*), а затим између чакавског и штокавског. Објашњење фонетским путем није немогуће, јер су звучни сугласници инервационо-артикулационо мање отпорни (cf. р. *межа*). Али се у најмању руку не сме одбацити неминован подстрек који је изазван супстратом. Карактеристично је да примери као *меја, ограја*³ обухватају не само кајкавски и чакавски, него и део штокавског у планинском делу средње Босне и с.-з. Херцеговине, — дакле управо изразиту област некадањег романизованог супстрата. Процес *dⁱ > z' > j* потврђен је у супстрату — *Lajarum* м. *Lazarum*⁴, а са којим се слаже процес Диана а. *Zanē*⁵, рум. *zina*, мезап. *Θana*, с. *Jana* cf. *Мајка Јана*⁶.

Разуме се, ми можемо у другим словенским језицима, нпр. словачком, тражити ослоња да се донекле схвате и повежу појаве које би могле бити везане за предбалканску епоху. Али подстрек за главне процесе и њихово усмеравање долазили су из супстратног романизованог слоја. То је трајало дуго, све до формирања стабилних јужнословенских држава, од досељења свакако до XI века.

³ М. Rešetar, *Das Štokavische Dialekt*; моја rasprava o govoru Jajca (SZDb, III).

⁴ P. Skok, *Pojave vulgarnolatinskoga jezika na natpisima Rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1915, 39.

⁵ Walde-Hofmann, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* I. Cf. Jokl, *Stud.* 98, *Ind.* J. 10, 189, 12, 125.

⁶ М. Павловић, Арб. *Zanē* : *Zana* и с. — *Мајка Јана*, Јсл. фил., XXIII.

Миксоглотски карактер и симбиоза сусрета српскохрватских дијалеката и романизованих говора илирске зоне изражавају се у значајним гласовним процесима, али и у категоријама облика и у синтакси. У овим правцима измене су довеле до мање значајних поремећаја него у источном и средишњом делу Балканског полуострва. Али се морају истаћи две изразите црте.

Облик *кај*, тако карактеристичан за словеначки језик и кајкавски хрватски дијалекат, са дијал. варијантама *кеј*, *ке* (по Вондраку *ка*, II, 210), није могао имати ширу употребу па бити потиснут. То је облик коме треба тражити објашњење у супстрату за који нам даје кључ заменица *quia* из ровињског говора⁷.

Футур српскохрватског језика се типично развио под утицајем романског супстрата.

IV

Друга велика епоха српскохрватског језика уобичава нови вокалски систем, и при томе се могу уочити две фазе процеса.

У XI и XII веку имамо свођење вокала на орални вокалски тип нормалне артикулације. Пре свега назали, потврђени са гласовном изменом у изговору топонима типа *Сујурај*, а затим у неким документима на латинском језику, најзад и у делу Константина Порфирогенита у назалној вредности — изгубили су назалност и прешли у оралне вокале и то у нијансама на које указује начин бележења Порфирогенитова. Најстарији наши споменици с краја XII века показују резултате извршене денализације, и то већ у првим документима на народном језику, и са јасним продором у црквенословенски тип књижевног језика, чинећи основу српске рецензије. Иако овде имамо несумњиво фонетски еволутивни процес са завршетком тенденције орализована некадањих назалних вокала, ипак се морају јаче истаћи одступања. Рефлекси за $q > o$ односно *uo*, чега има у истарским говорима, могу се објашњавати као утицај словеначких говора, уколико детаљнија испитивања покажу то као адстратну или миксодијалекатску појаву. Исто тако, уз констатацију варијанте $e > a$ у чакавским говорима, треба нагласити исти рефлекс у извесним српским говорима јужно од чакавских, без директних контакта са овима. Та појава није чакавизам у генетичком односу, него изоглоса којој објашњење треба тражити у сличним подстицајима: фонетска условљеност да се тај резултат јавља иза непчаних сугласника

⁷ Mirko Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagabria, 1954.

није довољан за објашњење, чак и кад би се ова црта сматрала чакавизмом.

Процес једначења полугласника добио је дефинитиван израз у време настављања асимилације романског становништва. Исто тако се присуство *ə* изражава у *ɾ* и *l̥*; са тим је изохроно шток. *ɐ* > *ʊ*, чак. *ɐ* са изразитом сонорношћу (према *ɐ* у *вѣс*).

Као општа интегрална еволутивна црта јавља се *ы* > *i*. У току прве епохе чувало је своју природу, како се може закључити по првим траговима (cf. *Nemuslo* и др.). Померање изговора вршено у овом периоду је везано за фонетску ситуацију иза задњонепчаника, а тек касније и у другим позицијама.

Стабилисање оралне вредности вокала и елиминисање комплексних артикулационих инервација, — и поред поремећаја у основним морфолошким групама, — остаје најважнија еволутивна тенденција. Ту су се сучелила два фонетска процеса: један којим се завршава прасловенска тенденција ка отвореним слоговима, и други који ће настати са ишчезавањем полугласника на крају и уопште у слабом положају, са новим односима у слоговима.

У помереном односу природе слогова фонационо тежиште се преноси на нов затворени слог, са јачањем *ə* у пун вокал. — Ипак та инервација није постала општејезичка већ прва врло значајна диференцијална црта штокавске дијалекатске групе. Са изразитим полугласником призренско-тимочка дијалекатска зона остаје изван нове изоглосе (*ɔ* > *a*), изложена другим утицајима, који су наметали даље еволуционе процесе, уколико већ нису били раније наглашени. Зетски *ѣ*⁴ (*ě*) није добио значај такве изоглосе, због интензивнијих веза са еволутивном зоном у току наредног периода.

V

У првом реду у зависности од процеса вокализовања полугласника, од почетка XIII в. до почетка XV века, јављају се нове вокалне вредности. Ту појаву, принципски уочену, али са више оправдања, можемо назвати подмлађеном вокализацијом (cf. *Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku*, Rad IX, 65 и д.)

Вокализовање полугласника захватило је прогресивније штокавске дијалекте, али и чакавски и кајкавски дијалекатски тип. Кајкавски рефлекс, по мерилима периодизације А. Белића, полугласник врсте *ɛ*, не само да је у адстратној вези са словенским вокализовањем, него скупно с њим упућује на траг супстратског усмеравања, што не

умањује значај еволутивности. Чакавски рефлекси показују одступања у неким кварнерским говорима, са *a* у дугим, а *o*, *e* у кратким слоговима. У принципу јављање дужина на рефлексима полугласника, као и на другим вокалским или вокализованим елементима, представља нормалну појаву у вези са изменом структуре речи. Али двојност кратког рефлекса (*e/o*, Црес, Крк) указује на потребу комплекснијег објашњавања.

Фонациони механизам нових структуралних односа слогова водио је вокализовању *!* (вокалног) као и *л* на крају слога. Међутим оба процеса немају исти обухват. На крајњим периферним тачкама на истоку и северозападу *-л* на крају речи односно слога није измењено; појава ужега значаја *w* м. *л* (*работица*) показује знатно новији утицај македонског високог *!*. Специфично објашњење захтева појава *a—ја* м. *-л*, такође на периферним тачкама и неке рефлекси *!* (нпр. на Крку, на другом кварнерском острвљу). Шири процес представља *л* које у средишним говорима даје *у*, уз варијанту *уо*, ограничену, и *лу*, које већ срећемо веома рано и које налазимо у једном делу призренско-тимочке зоне, с варијантом *у*, условљену постлабијалним положајем.

Проф. А. Белић нарочито истиче јављање процеса „јата“. Дифтонг предњег реда свакако да није био исте нијансе ни у првој епоси српскохрватског језика. Проф. А. Белић истиче да је „јат“ у чакавском до XIII в. имало вредност *e*, а у штокавском дијалекатском типу „само *ѣ*“, тј. дифтоншки карактер. Он види рефлекс *e* и у источном делу, у некадашњем рашком дијалекту. У средњој Босни, — а проф. А. Белић с разлогом помишља да је то на територији Босне и Врбаса пре него између Дрине и Саве, — развио се рефлекс *и*. Напротив, у зетској и херцеговачкој зони чувала се дифтоншка вредност, какву је задржао дубровачки говор, и још неки, а иначе је „јат“ декомпозирано у два слога (као дуго, *ије*) или у две фонеме истог слога (као кратко, *је*). — Говорећи о рефлексима „јата“, проф. А. Белић анализира појаве које се односе на говоре где их налазимо као позније процесе. Тумачење проф. А. Белића о формирању икавског изговора „јата“ и његовог ширења према Хрватској и западној Далмацији управо наводи на мисао о подстицају процеса у гласовном систему супстратне подлоге, те да је процес ширења ове иновације изазвао формирање чакавско-икавског дијалекта, поред чакавско-екавског према северозападу. По њему овај би процес био паралелан са *!* > *у*. Овакво тумачење се управо уклапа у концепцију односа комплексног карактера у дијахроној перспективи. Али то не умањује значај фонетски изражених тенденција ка оралним и упрошћеним вредностима, којима је основа у изједначењу оба полугласника и затим у вокализовању јаког полугласника. Покрети становништва управо у овим обла-

стима везани су за ове рано изражене миксодијалекатске контакте и процесе, којима су утврђиване и ширене овде довољно истакнуте фонетске, а и друге иновације.

VI

Трећа велика епоха развоја српскохрватског језика одговара великим историјским поремећајима, и управо у овоме треба гледати основне услове развитака језика. У овоме правцу указују се два периода, један од краја XIV до XVII века, и други од XVII до првих деценија XIX века. У току овог времена, и подстакнути општим условима, вршени су веома значајни језички процеси, развијене карактеристике дијалекатских формирања и односа њихових типичних црта.

Осим сталних мешавина по приобалској магистралу, имамо покрете са Косова и Рашке према Зети и Босни (cf. Добретићи у ували планине Влашића); из северозападне Босне према Хрватској и северној Далмацији; из Србије према североисточној Босни, источној Славонији, јужној Угарској, са далеким откинутим деловима (нпр. Крашовани, Галипољски Срби). Изразите мешавине дијалекатских типова, као у средњој Босни, и дијалекатских црта (икавизми и јекавизми у Дубровачкој књижевности) значе новија повезивања раније формираних дијалекатских типова и црта.

Језичке појаве изражене у првом периоду ове епохе носе у себи слику рушења ранијих морфолошких односа, изразиту метатонију акцената, и два важна гласовна процеса. Губљење двојине као категорије карактеристично је за српскохрватски језик и као психолошко-језичка појава, и као синхронизирање са новим наставцима у множини код именица. Јављање ознаке *a* у ген. мн., свакако у вези са структуром фонационе линије, изазвано је аналогijом према варијантама са покретним вокалима, али и као ослањање на нове типове множинских наставака, унетих из разбијене двојинске категорије. Груписање дијалекатских видова које је уочио проф. А. Белић даје нам могућности да истакнемо изразити рељеф ових процеса, и да укажемо на образложења. Кајкавски и чакавски говори развијају своје типичне особине. Чакавски дијалекатски тип нема нових наставака, јер је прожет међудијалекатским утицајима изговора који још нису имали овакве иновације. Централни говори прогресивне новоштокавске зоне су жариште ових појава, али поједини говори имају старије наставке. Косовско-ресавски дијалекат има наст. *-ма* у дативу и инструменталу, али у локативу је наставак *-а*, који опомиње на генитив множине. — Потпуно одвојено треба поставити питање о Призренско-тимочкој зони. У њој су, управо у XVI веку,

извршени утицаји балканистичког типа, и то углавном преко македонске језичке зоне, и на терену са кога су говори тога типа померени ка планинској области источне Србије и у долину Јужне Мораве. Ове појаве, мада типолошког смера, нису измениле основни однос ових говора према дијалекатском појасу са којим су у претходној епоси доживљавали процесе истог смера и чије су карактеристике очували.

Развијање четвороакцентског система, са два нова, по дужини диференцирана акцента, последица је претходних измена, које су водиле ка новој линији говорне динамике. У тој општој тенденцији ка пуним вокалима треба гледати основу губљења *x* као опште појаве, према којој имамо у неким дијалекатима друго решење — стабилизација експлозивне артикулације, незвучне или звучне (*дукови : ораг*), или са изразитијом фрикацијом (Дубровник).

VII

Други период треће епохе условљен је догађајима у XVII веку, а нарочито великим сеобама крајем тога века и у XVIII веку. Један фонетски процес доминира појавама овога раздобља. То је јављање нових отворених слогова, управо — померање границе слога у вези са знатно ранијим губљењем полугласника, нарочито у структури збирних именица. Ова констатација проф. А. Белића, која отвара увид у дијакроно јединство процеса друге и треће епохе, омогућила је појаве новог јотовања у зони широј од зоне обухваћене новим типом акцентуације. Ова појава иде уз поменуте карактеристике најдинамичнијих дијалекатских процеса, који су нпр. узимани као мерило формирања поддијалеката штокавске зоне. Са овом била би паралелна форма лок. мн. на *-ма*.

Али поред ових појава, с обзиром на резултате који се огледају у структуралном односу дијалеката, мора се узети као основна карактеристика — мешање дијалеката и дијалекатских црта. Ово је изражено у два главна правца, а у понављаним таласима.

С једне стране имамо струјања из Босне и Херцеговине према већ формираној Војној граници, и даље директно ка Славонији, или индиректно, етапно, преко Лике и Кордуна. Ове покрете прате померања из Старог Влаха ка Босни (Власеница), чак и до северне Далмације. Ту имамо некад јасних слојева старинаца и новијих досељеника; мешање представника посебних дијалеката; мешање дијалекатских особина, нарочито рефлекса „јата“. На овај начин у Славонији имамо, поред трагова врло архаичног акута (посавски говор); мешање икавских и јекавских, односно екавских и икавских (нпр. Иванково) рефлекса. Читави

појаси на границама чакавско-кајкавским и штокавско-кајкавским показују специфичне процесе дијалекатских контакта. Таквим путем су особине икавско-херцеговачког типа добачене и до крајњег севера Војводине (буњевачки говор).

Други огроман талас померања становништва представља појачавање некадањег српског становништва у Војводини. Поред старинаца (из доба краља Драгутина) и досељеника после пада Србије, имамо велики прилив из Метохије и са Косова, из појединих крајева Србије. У говорима старих писаца, а нарочито Јована Рајића, налазимо извесне особине из дијалекатске перспективе осамнаестог века. Извесне старије форме у морфологији везују ове говоре за њихово извориште. Како треба тумачити какуминално *š* и *ž*, јавља се као питање интересантно за дискусију, а за дифтонгизацију (*m^heco*) треба накнадно показати: да ли је та црта донета са терена где и данас имамо умекшавање, или је последица утицаја румунских говора, или је донета особина појачана под новим условима.

За време овога периода јужни појас српске дијалекатске зоне доживљавао је утицаје с југа, из македонске језичке зоне. Тако је у Сретечку Жупу унето високо *l* које је еволуирало до *w* (М. Павловић, *Говор Срепчичке Жупе*). Слично се осећају нови периферни утицаји у говору Баковице (М. Стевановић, *Баковачки говор*). Преко Гњилана шире се особине ових говора ка долини Јужне Мораве. Говор Јањева, са становништвом обновљеним у XVIII веку, објашњава неке црте војвођанских говора; а акценатски процес у њему открива природу процеса упрошћавања словенскога акценатског система македонских говора у балканистичкој симбиози.

У зони ијекавских дијалеката врло уског опсега јотовање у вези са декомпозицијом „јата“ (*вљера, мљера*) представља последњи талас асимиловања, а сличан процес у румунском језику са епентетским *l* наводи Сандфелд (*fljer, pljerd*, — *Linguistique Balkanique*, 146). Извесне појаве су свакако релативно старије (цакавизам); али друге, у северним говорима чакавским и кајкавским, су знатно млађе, па се тако може мислити и за слабење лабијалне артикулације *m > n* (Дубровник и Пољца, и др.).

VIII

Као нова појава за последњих сто година осећа се утицај са југа, преко јужноморавског дијалекта, у говорима Шумадије (кановачки акценат; конструкција са *da*). То се сучељава са крајњим донетима неких

особина косовске и динарске црногорско-херцеговачке струје. Сличних појава, али у много мање изразитој мери, имамо и у другим крајевима.

У вези са историјским догађајима у XIX веку, а нарочито у вези са новим насељавањима и изменама социјалне структуре, настају многе нове дијалекатске ситуације врло свежих сусрета, у којима се још не могу назрети еволутивне смернице, а које ометају развитак раније изражених тенденција. Стога се раздобље од средине прошлог века до наших дана не може сматрати као нова еволутивна епоха. Доба које настаје изразиће се у новим односима и даљим језичким процесима, у сагласности са изменама структуре друштва.

Досадања излагања пак, гледајући кроз дубоку перспективу, допуштају општи закључак: да појаве историјског развитка српскохрватског језика оправдавају комплексно гледање на узроке главних процеса и уочавање њихових резултата.

Контакти језика и њихове симбиозе имају велики значај у развитку језика, уносећи нови динамизам, који се супротставља теоријски идеалној еволутивности. Некорелативности у структурама јављају се као типични знаци. Али у стадијуму искристалисаних процеса, еволутивност фонетизма и структуралних појава добија нове смернице еволутивног вида.

Појаве откинутих делова једног језика су сведоци појединих момената његове перспективе (А. Белић, П. Ивић).

Процеси симбиозе нису изохрони, и то утиче на стварно диференцирање у језику, на историјску стратификацију која се огледа у структуралним односима дијалеката.

Мил. Павловић

R é s u m é

Mil. Pavlović

**Évolution conditionnée et les périodes de l'histoire
de la langue serbocroate**

L'histoire de la langue serbocroate nous fait remarquer une évolution complexe, qui est loin d'être une suite de processus évolutifs spontanés. Gardant les innovations du slave commun, cette langue a continué à montrer les tendances de la dernière époque du slave commun, en même temps soumise à des influences de la mixoglottie balkanique. L'importance des syllabes ouvertes du paléoslave (cf. A. Vaillant, RES XVI) reste la base de l'évolution, conformée aux faits provoqués par l'assimilation du substrat alloglotte. Mais la proportion de ces conditions évolutives complexes ne se manifeste pas d'une manière égale durant l'histoire de cette langue. En effet on distingue trois époques différentes.

La première époque embrasse les processus depuis l'arrivée dans les pays de l'Illyricum et ne se termine que vers la fin du dixième siècle. C'est la tendance vers les syllabes ouvertes qui domine et qui fait ranger les toponymes illyriens dans la direction des faits de métathèse des liquides. Mais les voyelles nasales ne sont pas encore dénasalisées (cf. les exemples de Porphyrogénète), étant donné que l'élément nasal ne s'oppose pas à la nature ouverte des syllabes. Cependant c'est le substrat de l'Illyricum romanisé qui dirige les processus de l'identification de deux semivoyelles, *fi* et *je* qui manque en russe et en slave macédonien, ces deux langues n'étant pas dérangées dans leur évolution impliquant la différence de deux résonateurs (*fi* : *o*; *je* : *e*). Il paraît aussi que c'est le même substrat dont le processus *di* > *ž* > *j* (*Lajarum* < *Lazarum*; *Diana* a. *Zana*, s. „*Majka Jana*“) se manifeste par une tendance parallèle du passage *d* en *j* (*meja*). Aussi ce fait ne devrait pas être considéré comme une influence d'adstrat du čakavien vers le štokavien, mais comme un processus de substrat embrassant en même temps le kajkavien et le čakavien, ainsi que le serbocroate d'une partie de la Bosnie centrale. En tout cas, ceci ne dément pas la formation des trois types dialectaux fondamentaux du serbocroate. Ce fait est confirmé par *kaj* (cf. *quai* en dialecte de Rovigno en Istrie, Déanović), opposé à *čb(to)*, (*t*)*što*.

Le processus *b* : (*b* > *a*) forme une isoglosse différentielle principale dans le domaine štokavien. ¶

La deuxième époque, comprenant deux périodes, qui dénote l'importance des processus phonétiques évolutifs, a causé des changements en morpho-

logie, plus prononcés que pendant l'époque précédente. C'est la vocalisation complète de la semivoyelle serbocroate qui fait renaître une tendance vers un système des voyelles orales, d'où résulte une série des voyelles nouvelles ($v > u$; $l > u$; $-l > o$; stabilisation du „jate“ comme *e, i, ije* ou *je*, avec *je* sporadique). C'est une série d'innovations qu'on peut nommer, avec Jagić: vocalisation renouvelée. Une différenciation des dialectes d'après les reflats de „jate“ est une conséquence de ces processus. Les mélanges des types dialectaux ont été suivis par des contacts entre les dialectes, surtout sur les limites du čakavien et du štokavien. En même temps, c'est l'assimilation des alloglottes qui se manifeste en quelques traits caractéristiques (p. ex. $l > lu$).

La troisième époque est dominée par des innovations mixodialectales. Des mélanges de types et des traits des dialectes, provoqués par les invasions répétées des Turcs, se font remarquer dans la structure des sous-dialectes, dont certains sont caractérisés par le nouveau type du système d'accentuation et par de nouvelles formes en déclinaison des noms. C'est un fait qu'on peut expliquer comme une suite de la disparition du duel. De cette manière, ces processus, qui n'ont fait que commencer durant la première période, se sont manifestés définitivement pendant la seconde période, laquelle est spécialement caractérisée par le déplacement de la limite des syllabes. C'est surtout la catégorie des substantifs collectifs (*gran-je gra-nje*) qui mène à une structure nouvelle des syllabes et à un processus caractérisant les dialectes les plus progressifs („novo jotovanje“). L'institution de la Marche Militaire fut très importante du fait qu'elle provoque des mélanges de populations et de dialectes. La mixoglottie balkanique montre un processus très restreint dans les régions montagneuses (*vljera*, cf. le processus parallèle dans la langue roumaine, cf. Sandfeld, p. 146).

Après la formation de la population de Vojvodina (fin du XVIIe et le XVIIIe s.) les influences du côté du sud touchent aussi la Šumadija, où se manifestent des contacts avec les traits ijekaviens, de nature microdialectologique.

Les processus les plus nouveaux prendront une forme plus expressive dans l'avenir, d'après les conditions de la structure sociale nouvelle.